

Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm

Patrick Haenni, (Çev. Levent Ünsaldı),

Ankara: Heretik Yayınları, 2014, 124 s.

Muammer İSKENDEROĞLU

İslam'ın modern dünyaya neredeyse hiçbir müspet katkısının bulunmadığı bir ortamda, İslam'ın son moda vaizlerinin dünyanın gidişatını eleştirip kurtuluşun İslam'da olacağı kehanetinde bulunmaları trajikomik bir vakadır. Bu vaka dışarıdan bakan bir gözlemciye acaba nasıl görünüyor? Kısa hacimli eseriyle Patrick Haenni İslam'ın başkalaşım serüvenine dair dikkat çekici gözlemlerde bulunarak bu vakaya hiç de Fransız kalmadığını ispatlıyor.

Haenni bugün İslam dünyasında dinsel olanın çok farklı yorumlanış ve yaşanış şekillerinin ortaya çıktığını ve bu şekillerin Geleneksel İslamcılık Hareketi'nin bütün kurucu tematiklerini anlamsız hale getirdiğini, fakat bu gerçekliğin Batı'da büyük ölçüde göz ardı edildiğini ifade ediyor. Yazar'ın bahsettiği bu vakanın İslam dünyasında da göz ardı edildiği hatta tek bir İslam vurgusuyla inkar edildiği söylenebilir. Haenni burjuvalaşan 'İslamlaşma' süreçlerine ve bu yeni İslami okuma ve yorumlama şekillerine Piyasa İslamı adını veriyor. Yazar bu hareketin yükselişini dört etmen çevresinde inceliyor ki her biri eserin bir bölümüne denk geliyor: 1) Dinsel olanın militan-doktriner-siyaset odaklı düzeyden kurtarılarak birey üzerinden fani dünyanın şartları ve gerekleri göz önüne alınarak yeniden okunması. 2) Dinsel ve ekonomik alanların artan karşılıklı etkileşimlerinin, siyaset merkezli İslamlaşma süreçlerinin yerini alması. 3) Şirket kültürünün ve temel değerlerin dinsel alana sirayeti. 4) İslam'ın neoliberalleşmesi.

Tamamen dinsel referanslı alternatif bir medeniyet kurma ütopyasıyla yola çıkan İslamcılık bugün hangi noktaya gelmiştir? Haenni'ye göre bugün geleneksel İslamcılığın örgütlenme biçimleri sorgulanıyor, bu örgütlenmelere temel teşkil eden paradigmlar göreceleştiriliyor ve sonuçta devlet ve siyaset merkezli yaklaşımların yerini kültürel dışa dönüklük ve görünürlüğe bıraktığı yeni dinsel yaşama ve ifade ediş şekilleri ortaya çıkıyor. Mensup olduğu İslami örgütlenmelerin geleneksel yapılanma ve işleyiş tarzından rahatsız olan, ancak hareketle arasına mesafe koysa da tamamen kopamayan ve her şeye

rağmen dindarlığını korumaya çalışan ‘Rahatsız İslamcı’ için, örnek olarak, Müslüman Kardeşler’in hem piramit tarzı örgütlenme yapısı, hem de İslam’ın her şeyi kapsadığı, politikadan sosyal faaliyetlere kadar hayatın her alanını düzenlediği fikri artık aşılmalıdır. Müslüman Kardeşler hala geçmişin sorunlarını ve çözümlerini dillendirmeye, bunu da 1950-60’ların retoriği ve sloganlarıyla yapmaya devam etmekte, dolayısıyla zamanlarını, çabalarını ve deneyimlerini boş yere heba etmekte ve bunu da dava adına yapmaktalar.

Haenni’ye göre, yeni nesil, şeriat, cihat ve hilafet gibi bir çok geleneksel kavramı bağlamından kopararak Batı politik modernitesinin hüküm sürdüğü yeni bir anlamsal alana yerleştirmeye çalışarak her geçen gün daha da fazla sekülerleşmenin sinyallerini vermektedir. Bu bağlamda Haenni, bu hareketin dini referansları bu şekilde işlevsel bir biçimde muhafaza edebilmesinin imkânını sorguluyor. Ona göre ‘Peygamber’in hayatından etkili işletmeciliğin ipuçları’ gibi başlıklar sadece tebessüm ettirmektedir. Her şeyin İslami versiyonunu ortaya koyma hırsı, İslam’ın kaybolmasına yol açmıştır. Yazar müzik alanı, giyim alanı gibi örnekler üzerinden İslamcı-devrimci retoriğin bugün geldiği anlamsızlığı ve İslam’ın tüketilip yok edilmesini gözler önüne seriyor. ‘Tesettürlü ve liberal, Amerika’ya gitme rüyaları gören, saf ipek başörtüsü takan ve çocuklarıyla İngilizce konuşan’ kapalı figürü İslami çevrelerde kızgınlık yaratsa da artık hem İslam dünyasında hem de Avrupa’da İslami edebini yaşanış ve yorumlanış şekilleri değişmektedir. Sorun bunun nasıl okunacağıdır. Bu İslamlaşma olarak okunabileceği gibi, İslami burjuvazinin Amerikan hayali olarak da değerlendirilebilir.

Haenni, yarımların İslam’ı dediği bu yeni dinseliliğin ifadesinin son moda yeni vaizler etrafında şekillendiğini ifade ediyor. Yazar bu vaizlere tipik iki örnek olarak Güneydoğu Asya’dan Abdullah Gymnastiar ve Arap dünyasından Amr Halid’i veriyor. Yazar’ın eseri yazdığı yıllarda Türkiye’nin son moda medyatik vaizleri henüz popüler hale gelmemişlerdi, bu nedenle onların isimleri yazarın literatürüne giremediler. Ama onun zikrettiği iki isimle ilgili değerlendirmelerinin medyatik Türk vaizleri ile ilgili de yapılabileceği söylenebilir. Yazara göre bu kişiler ‘medyanın oyun kurallarına tamamıyla vakıf, cazibelerini kullanarak, gözyaşları ve duygusalı yoğun bir dinsel ön plana çıkararak, ikna etmeyi bilen gösteri dünyasının insanlarıdır.’ Bu kişiler Ameri-

kalı tele-evanjelistlerin tekniklerini kullanarak yaptıkları İslami şovlarla ılımlı bir söylem, modern bir görünüm ve vaazın oldukça pazarlama mantığı esaslı bir yorumunu ortaya çıkarmaktadırlar.

Haenni'ye göre Piyasa İslamı aynı zamanda burjuvalaşan yeni İslami ürünler üzerinden dindar girişimcilerle, ticarete atılmış eski tüfek İslamcılarının bulunduğu piyasadır. Bu buluşma sürecinde bir taraftan dinsel içerikli ürünler kitle kültürü vasıtasıyla kamusal alanda görünürlüklerini artırmakta, diğer taraftan da sert Selefî söylemi ılımlaştıran yeni dini eğilimler ortaya çıkmaktadır. Dinselin kendini bu yeni ifade ediş şekli giyim, sanat ve müzik gibi Selefî anlayışın hakim olduğu alanlarda etkisini artırdığı andan itibaren artık Selefî saf din hayali yerle bir olmaktadır. Bu süreçte İslam tüketicilere yönelik bir ürün olarak değerlendirildiği için, teolojik bir perspektifle İslami değerleri övmenin anlamı yoktur; önemli olan toplumsal fonksiyonlarını ön plana çıkararak İslam'ı satmaktır. Medyatik son moda vaizlerin yaptığı da tam anlamıyla budur.

Haenni'nin Batı'da iş hayatına giren Selefîlerin dönüşümü ile ilgili gözlemleri dikkat çekicidir. Bu vaka Piyasa İslamı'nın, teorik olarak bu anlayışa en çok karşı çıkan Selefîleri bile etkisi altına aldığını göstermesi açısından önemlidir. Batı'da Müslümanlara yönelik ticari faaliyete girişen ve 'helal piyasa' alanına yatırım yapıp zengin olan Selefî, ekonomik olarak zenginleşip yükselince, küfür diyarını terk edip İslam diyarına 'hicret' etmek ister. Fakat hicret etmek istediği ülke geleceği olmayan İslam ülkeleri veya zihniyetine yakın olan Suudi Arabistan değil, Amerikan hayalinin Arap hayaliyle birleştiği Körfez Ülkeleri veya iyi derecede İngilizce seviyesine ve teknolojik gelişmişliğe sahip Malezya'dır. Selefî tacirin helal piyasaya hitap eden ürünlerle başlayan ticareti, satışları maksimize etmeyi hedefleyen mantık neticesi önce dar Selefî kalıpları aşarak Amerikan kültürü kodlarından esinlenen Batı İslami giysisini üretmeye başlıyor, ardından da Müslüman olmayan kitleye de ticari anlamda yönelmek gayesiyle başlangıçtaki bütün ticari ilkelerini terk etmekle son buluyor. Bu noktada Haenni, sekülerleşme ve İslamlaşmanın sanılanın aksine birbirlerine zorunlu olarak karşıt kavramlar olmadıklarını savunuyor. Burada vuku bulan şey, yeni kültürel-İslami ifade ediş biçimlerinin ortaya çıkmasıdır ve bu ger-

çekleşirken pazarlama mantığının etkisiyle bir takım tavizlerle gerçekleşmektedir.

Dinselin bu şekilde sıradanlaştırılması hiç şüphesiz farklı yorumlara sebep olacaktır. Haenni'nin aktardığına göre Laik Arap medyası için bu durum, din tüccarlarının halkın temiz dini duygularını ticari amaçları için kullanmalarından başka bir şey değildir. Diğer taraftan bazılarına göre de bu durum maddi hedeflerin ötesinde yeni bir İslami hayal dünyası oluşturma amacının ufukta belirtisidir. Müslüman olmanın gururu siyasi hareketlere katılarak değil, bireysel ekonomik başarı ile gösterilmeye çalışılmaktadır. Yazar'a göre bir sonraki aşamada vuku bulacak şey bu yeni İslam anlayış ile köktenci İslam anlayışı arasındaki kültür savaşıdır.

Ekonomik alanda başarılı, zenginliğin ve başarının değerini içselleştirmiş yeni dindar tipinin geleneksel İslam'ın öğretileriyle çatışması kaçınılmazdır. Haenni'ye göre bu çatışmada yeni dindar girişimciler geleneksel İslam'ın kaderci ve yerelciliğine karşı ümmetin kapitalizm ruhunu uyandırmayı amaçlayan, piyasa dostu, burjuva, kozmopolit ve yeni bir dindarlık türünün savunuculuğunu yaparlar. Bu yeni İslam anlayışının tüketim modelleri, lükse olan ilgisi malum olan sosyetenin alınmış semboller bütünü içinde oluşur. Yazarın Körfez ülkelerinden verdiği bir reklam bunu çok iyi anlatıyor: Kendi gelecekleri hakkında sohbet eden güzel, zengin ve başörtülü üç kadından biri göz kamaştırıcı güzellikte bir gelinlik hayal eder. Ertesi gün dilek gerçekleşir ve müstakbel damat kapıyı çalar. Verilmek istenen mesaj şudur: Dua edersen hayatın daha güzel olacaktır. Yazar'a göre Ege kıyısında, burada ismini anmak istemediğimiz sözüm ona İslami ilk otel, plajı günahla özdeşleştiren geleneksel İslami düşüncüyü bir kenara atarak zevklerin İslamlaşmasını sağlıyor. Günde beş defa ezan sesi duyulabilen modern tatil alanı sunmayı amaçlayan son derece lüks ve sınıf farklılığı yaratan bu alanın, yazara göre, İslam'la hiçbir alakası yoktur.

Haenni'ye göre, Piyasa İslamı dindar burjuvazilerin sağladıkları kârlarla her geçen gün daha da derinleştirdikleri sosyal eşitsizlikleri bilinçli olarak görmezden geliyorlar. Bu yeni tip İslamcılar zenginliklerin yeniden dağıtılmasından hiç söz etmiyorlar. Aksine bu durumlarını dinsel olarak meşrulaştırma çabasına giriyorlar. Bu tipler en çok tüccar peygamber karakteriyle besleniyor-

lar. Piyasa İslamı'nın vaizleri de bu adaletsizliği eleştirenlere karşı zenginliğin kötü bir şey olmadığını, aksine zenginliğin sevap kazanmanın yolu olduğunu vaaz ediyorlar. Yazar Türkiye'de MÜSİAD'ın da zenginliğin Kur'an tarafından öğütlenen tamamen İslami bir ideal olduğu fikrini savunduğunu ifade ediyor.

Yazar'a göre 1980'lerde Amerika'da işletme eğitimi alıp Arap dünyasına dönen bir grup İslamcı yeni bir dönemin başlamasının öncülüğünü yaparlar. Amerikan tarzı bu yeni işletme modeli Arap dünyasında o kadar etkili olur ki bazıları 'Bundan sonra artık Kur'an-ı Kerim'e ihtiyacımız yok' türü cümleler bile kurma cüreti gösterir. Haenni'nin dikkat çektiği ilginç bir durum Müslüman Kardeşler'in önemli temsilcilerinden Hayrat el-Şatır'ın bu işletme kültürünün Arap dünyasında yaygınlaşmasında öncü rol oynamasıdır. Bu süreçte Amerikan işletme doktrini bir yandan biçimsel olarak İslamleştirilir, diğer yandan da örgüt, kurum, şirket merkezli olmaktan çıkıp birey ve kendini gerçekleştirme sorunsalına odaklanır. Amerikan Protestan düşüncesi içinde yaygın olan dinin başarı ve kendini gerçekleştirme yolunda en faydalı araç olduğu fikri de İslam'a uyarlanır. Sonuçta kaderci olmayan, girişimci bir dindarlığın yerleşmesi için gerekli olan Amerikan işletme felsefesi İslamcılar vasıtasıyla bütün Müslüman dünyada kısa sürede kendini kabul ettirir. Yazar'a göre Türkiye de bu gelişmelerin gerisinde kalmaz; rahatsız İslamcılar işletmenin erdemlerini keşfederler ve bundan yola çıkarak geleneksel İslami söyleme alternatif farklı bir söylem geliştirirler.

Haenni'ye göre bu süreçte Piyasa İslamı yeni bir dini-siyasal duruşun doğuşuna katkıda bulunur. Artık ön plana çıkarılan İslami bir devlet kurgusu değil, masrafları en düşük seviyeye çekilmiş karlı şirket ideali ve bunun politik karşılığı olan minimum devlet anlayışıdır. Artık yeni nesil girişimci, adapte olamama, otoriterlik, hantallık ve hoşgörüsüzlük ile özdeşleştirdiği geleneksel İslami kapitalizmle uyumsuzluğun ifadesi olarak görüp, bunun karşısında otoriterlik karşıtlığı, esneklik ve bireysel başarı ve gelişim ile özdeşleştirdiği Piyasa İslamı'nın savunuculuğunu yapar. Bu yeni anlayışta devlet küçültülmeli ve devletin sağladığı bir çok sosyal hizmet kar amacı güden veya gütmeyen cemaat veya özel şirketler vasıtasıyla sağlanmalıdır. Yazar'a göre, İslami paradigmayı seküler ve neoliberal bir söylem içerisinde eriterek geleneksel İslamcı-

lığı marjinalize etmeyi başaramamış AKP'nin Türkiye'de yaptığı, Müslüman Kardeşler'den ayrılarak partileşen Vasat partisinin de Mısır'da yapmayı arzuladığı tam da budur.

Yazar'a göre yeni nesil İslamcılar Mevdudi, Seyyid Kutup ve Sibai gibi kapitalizmle hesaplaşmayı savunan ideologların aksine, İslam kartını oynayarak Amerikan muhafazakarlığı akıntısına kapılmayı tercih etmişlerdir. Piyasa İslamı vaizlerinin vaaz ettikleri din anlayışı da Amerikan Evanjelistlerinin vaaz ettiği din anlayışıyla uyuşmaktadır. Türkiye'de Fransız usulü laiklikten Amerikan usulü laikliğe de geçildiğinde bütün Araplara ve İslam ülkelerine sunulabilecek bir model de bulunmuş olacaktır. Bize göre eskilerin sosyalizme abdest aldirmalarıyla yenilerin abdestli kapitalizmleri arasında bir fark yoktur. İslam'ı bir şeylere meze yapma anlayışının bir tarafa bırakılarak, sadece Müslüman toplum için değil, insanlık için boş sloganlar yerine gerçekçi katkılar sunmak tek takdir edilebilecek şeydir.

Al-Māturīdī and the Development of Sunnī Theology in Samarqand

Ulrich Rudolph, (*İngilizce çeviri: Rodrigo Adem*),

Leiden: Brill, 2015, x + 362 s.

Muammer İSKENDEROĞLU

Ebu Mansur Maturidi, önemi, şöhreti ve sonraki nesiller üzerindeki etkisi hem klasik hem de modern kaynaklarca takdir edilmesine rağmen, düşüncesinin tarihsel oluşumu, kelamcılar arasındaki yeri ve ekolünün sonraki dönemleriyle ilgili Batı'da yeterince çalışma yapıldığı söylenemez. Daha önce Almanca yayımlanan eserinin gözden geçirilmiş İngilizce versiyonu ile Ulrich Rudolph, önceki tasviri çalışmaların ötesine geçerek Maturidi düşüncesini çoğu son yarım asırda yayımlanmış Hanefi-Maturidi geleneğe ait metinlere dayanarak analiz etmeye çalışıyor.

Rudolph'un eserini önemli kılan husus metod seçimidir. Ona göre Maturidi kelamı değişik yöntemlerle ele alınabilir; bu yöntemlerin her biri, mesela Gimaret veya Allard'ın Eş'ari kelamına yönelik çalışmalarında başarılı sonuçlar vermiştir; fakat Maturidi'nin yaşadığı dönemin fazla bilinmemesi nedeniyle

bu yöntemler Maturidi söz konusu olduğunda aynı başarılı sonuçları veremeyecektir. Bu nedenle o başka bir yöntem seçtiğini söylemektedir. Ona göre ‘eğer amacımız Maturidi kelamını tatminkar bir şekilde tasvir etmekse, öncelikle onun entelektüel önermelerini belirlememiz gerekir ki bu da şu anlama gelir: Maturidi’nin yaşadığı zaman ve öncesinde kuzey doğu İran’ın dinsel ve kelami durumunun nasıl olduğunu tam olarak belirlememiz gerekir.’ (s. 18)

Bu amaç ve metod ışığında Rudolph çalışmasını üç temel kısma ayırarak oluşturuyor. Maturidi’nin klasik literatürdeki ilk imajı Ebu Hanife’nin sadık takipçisi olması nedeniyle, ilk kısımda Rudolph Hanefi kelam geleneğinin Maturidi’nin ilim dünyasında faaliyete başlamasına kadarki süre boyunca kuzey doğu İran’daki gelişimini inceliyor. Bu bağlamda Ebu Hanife’nin Osman el-Betti’ye yazdığı iki risaleden başlayıp Ebu Mukatil Semerkandi’nin el-*Alim ve’l-müteallim*’i ve Ebu Muti Belhi’nin el-*Fıkhü’l-ebzat*’ı üzerinden sekiz ve dokuzuncu asırda Hanefi kelam geleneğinin kuruluş ve kök salışını; Ebu Bekir Semerkandi üzerinden dokuzuncu asırda geleneğin durağanlaşmasını; Makhul Nesefi’nin er-*Red ala ehli’l-bida’ ve’l-ehva’sı* ve Hakim Semerkandi’nin es-*Sevadü’l-azam*’ı üzerinden onuncu asır başlarında Hanefi kelam geleneğinin durumunu özetle inceliyor. Rudolph’un bu kısa incelemesini değerli kılan husus, onun Hanefi kelam geleneğinin temsilcilerinin özgün metinlerini kronolojik sırayla inceleyerek bölgede gelenek içindeki doktriner gelişmeleri ortaya koymaya, böylece Maturidi düşüncesi üzerinde geliştirdiği temel yapıyı belirlemeye çalışmasıdır.

Bu kronolojik incelemeyi takiben ikinci kısımda Rudolph Maturidi’nin hayatı, eserleri, yaşadığı sosyal ve entelektüel ortamı senkronik olarak ele alıyor. İlk olarak o, Maturidi’nin hayatı, hocaları ve talebelerini kısıtlı biyografik kaynaklardan hareketle inceliyor. Ardından da Maturidi’nin yaşadığı ve kelami duruşunu geliştirdiği Semerkand’ın kelami ve felsefi çeşitliliğinin resmini sunmaya çalışıyor. Bu çeşitlilik içerisinde değişik Müslüman gruplara ilaveten diğer dinsel ve felsefi gruplar da vardır. Maturidi temel eseri *Kitabu’t-Tevhid*’de hem bu grupların hem de bazı bireysel düşünürlerin isimlerini açıkça zikreder. Hanefi kelam geleneği açısından bakıldığında, bu grupların bazıları kelami ve sosyal tehdit olarak addedilip mücadele edilmesi gereken gruplar olarak görülebilirse de, bazılarının tehdit olma ihtimalleri zayıf olup

bunlar kolayca ihmal edilebilir gruplardır. Bu gruplar kuzey doğu İran'da yeni tartışmalar gündeme getirmişler, bu tartışmalar da Maturidi'nin Hanefi ekolünün geleneksel kavramsallaştırmalarını yeniden formüle edip yeni bir yöne yönlendirmesine neden olmuş, bu da Maturidi'nin kendi yaklaşımının oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda Rudolph, Maturidi'nin belli muhalifleri zikretme sıklığının her zaman onların önemini yansıtmadığını savunuyor. Bunu örneklendirme bağlamında o, Mutezile, Düalistler ve Dehriyye gibi gruplara odaklanıyor. Ona göre, Maturidi'nin en önemli muhalifleri Mutezilelerdir. Maturidi, bazan belli düşünürlerine özel atıfla Mutezilenin görüşlerini sık sık ve oldukça detaylı bir şekilde ele alıyor, bu görüşlerle ilgili kendi değerlendirmesini yapıyor, bazan detaylı bir şekilde onların yetersizliğini gösteriyor, bazan da o görüşleri benimseyip onlardan faydalanıyor. Rudolph'a göre belli düşünürlerin tasvir ve değerlendirilmesinde Semerkand ve Bağdat ulemasının yaklaşımları bazan büyük farklılıklar gösterebiliyor. Maturidi'nin İbn Ravendi ile ilgili değerlendirmesi bunun en çarpıcı örneğidir. Irak uleması için İbn Ravendi Mutezile'den ayrılan tam bir sapık hatta mürted iken, Maturidi için o görüşleri takdir edilip kabul edilebilecek bir İslam savunucusudur. Yine Rudolph'a göre Maturidi'nin düalist dinler ve 'Dehriyye' terimi altında topladığı değişik entelektüel akımlara sıklıkla atıf yapması, onların Maturidi'nin yaşadığı çevre açısından önemi ile orantılı değildir. Örnek olarak 'Dehriyye' Maturidi için de açıkça tanımlanmış bir mezhep olmaktan ziyade polemik amaçlı kullanılan bir terim olup, Aristo ve İsmaililer gibi isim ve gruplar bu terimle irtibatlandırılmaktadır. Rudolph'a göre Maturidi'nin bu grupların görüşlerini çürütmesi, onların gerçek tehdit olduklarını göstermekten ziyade, onlara karşı ürettiği kendi argümanlarının Mu'tezilenin argümanlarından daha üstün olduğunu göstermektir.

İkinci kısmın son bölümünde Rudolph, Maturidi'nin eserleri, özellikle de Tevilatü'l-Kur'an ve Kitabu't-Tevhid ile ilgili kısa değerlendirmede bulunuyor. Ona göre Tevilat'ın içeriği Maturidi'ye ait olmakla birlikte dil ve üslubun ona ait olduğunu söylemek zordur. Bu durum Alaaddin Semerkandi'ye atıfla destekleniyor. Rudolph Kitabu't-Tevhid'i İslam medeniyetinin günümüze ulaşan en eski kelam ansiklopedisi ve Maturidi'nin geç dönem ve öğretilerinin en sistematik özetini içeren eser olarak tasvir ediyor. Fakat ardından bazı göstergelere dayanarak bu eserin elimizde mevcut nüshasının eksik olma hatta

eserin orijinali olmama ihtimalinden söz ediyor. Dolayısıyla mevcut eserin özetlendiği Kitabu't-Tevhid'in asıl nüshası bulunmadan Maturidi'nin kelam düşüncesinin bazı meseleleri ile ilgili nihai değerlendirmenin yapılamayacağını ifade ediyor. Rudolph'un bu şüphesi araştırılmaya değer olmakla birlikte, eserinin üçüncü kısımda Kitabu't-Tevhid'in içeriği ile ilgili yaptığı daha detaylı değerlendirmeleri ile çelişir görünüyor.

Bu kronolojik ve senkronik arka planın ardından, üçüncü kısımda Rudolph artık Maturidi'nin kelam düşüncesini tatminkar bir şekilde tasvir etmeye hazırdır. Bu amaçla Rudolph önce Kitabu't-Tevhid'den hareketle Maturidi kelamının yapısını analiz ediyor ve bu yapının muhtemel öncülleri ve Maturidi'nin muhtemel kaynakları üzerine bazı spekülasyonlarda bulunuyor. Rudolph'a göre Kitabu't-Tevhid kapsam, entelektüel derinlik ve metodoloji açısından Maveraünnehir bölgesinde daha önce yazılmış bütün kelam metinlerini gölgede bırakmıştır. Bununla birlikte metin tam anlamıyla bütüncül bir yapı göstermemektedir, çünkü ilk kısımlarda bir çok tekrarlar göze çarpmakla birlikte ana tematik bölümler belli ölçüde bütüncül bir planı takip eder görünüyor. Bu plan Maturidi'nin, çağdaşları olan bazı Yahudi ve Hıristiyan düşünürler gibi, daha önceki bir Mutezili modeli örnek aldığını gösteriyor.

Bütün bu giriş mahiyetindeki tartışmalar ve değerlendirmeler nihayetinde okuyucuyu Maturidi'nin kelami sistemine götürmek amacıyla. Kitabu't-Tevhid'in ana yapısını, yani epistemoloji ile başlayıp, alemde hareketle Tanrı'ya ve nihayetinde de insana dair tartışmaları takiben, Rudolph, metodunun en karakteristik özelliklerini ve öğretilerinin en dikkat çekenlerini gösteren konulara özel atıfla Maturidi kelamının bir portresini sunmaya çalışıyor. Mesela, Maturidi'nin bilgi teorisini özetlemesinin ardından Rudolph, bu epistemolojinin iki önemli özelliğe haiz olduğuna vurgu yapıyor: İlk olarak Maturidi bilgi edinmede eski Mu'tezililerin savunduğu üçlü tasnif modelini benimsemektedir. İkinci olarak, Maturidi insanlara akli spekülasyonda oldukça geniş özgürlük alanı vermekle kendisini Eş'arilikten ayıştırmaktadır.

Bu tartışma ve değerlendirmeler okuyucuyu Maturidi'nin Sünni kelam içindeki konumunun yeniden incelenmesine götürüyor. Dolayısıyla, nihai gözlemlerinde Rudolph tekrar Maturidi'nin İslam kelamındaki yeri, onun Ebu Hanife ve Eş'ari ile olan ilişkisi ve Maturidi ekolünün sonraki gelişimi üzerine

kısa değerlendirmelerde bulunuyor. Rudolph'a göre, Maturidi doğu İran kelimasında dönüm doktasıdır, çünkü o Hanefi kelim geleneğine mensup olmakla birlikte, içeriden hareketle bu geleneği o derece değiştirmiştir ki artık yeni bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu noktada Maturidi Ebu Hanife'nin sadece bir yorumcusu olarak nitelendirilemez. Rudolph'a göre, Maturidi'nin klasik kaynaklardaki Eş'ari'nin doğudaki dengi şeklindeki ikinci imajı ile ilgili sağlıklı değerlendirme yapmak zordur. Ona göre, her ne kadar iki kelamcı arasında belli paralellikler varsa da, aralarında farklılıklar da vardır ve bu farklılıklar önemli meselelerle ilgilidir. Mesela, Eş'ari kelam metodunu Sünni ehl-i hadisi desteklemek amacıyla kullanırken, Maturidi bu metodu ehl-i hadis ile akılcıların görüşleri arasında bir denge bulmak amacıyla kullanmaktadır. Rudolph'un son bir gözlemi de şudur: Hanefi kelam geleneği iki kez sarsıntı geçirmiştir; onuncu asrın başında Mu'tezilenin yükselişi neticesinde gerçekleşen ilk sarsıntının sonucunda Maturidi kendi kelam düşüncesini formüle ederek bu sarsıntıya cevap vermiştir, on birinci asırda Eş'arilerin meydan okuması sonucu oluşan ikinci sarsıntı sornunda da Maturidi kelamcıları Maturidiliği özgün bir ekol olarak ortaya koyarak cevap vermişlerdir.

Rudolph'un çalışması Hanefi kelam geleneğinin gelişimini ve bu gelenek içinde Maturidi'nin eşsiz konumunu başarılı bir şekilde sunuyor. Çalışmanın her bir bölümü okuyucunun zihninde yeni sorular doğuruyor. Görünen o ki, çalışmada kısaca ele alınan geleneğin değişik aşamalarını temsil eden her bir eser ayrı bir çalışmayı hak ediyor. Hiç şüphesiz Maturidi'nin yeni yayımlanan Tevilatü'l-Kur'an'ı hem müstakil hem de karşılaştırmalı bir çok çalışmayı hak ediyor. Yine, Rudolph'un medodu örnek alınarak, Maturidi ekolü içindeki sonraki dönem gelişmeler de metin karşılaştırmaları üzerinden ortaya konulması gerekiyor. Bu da demektir ki Maturidi geleneğine ilgi duyan araştırmacılar için yapılacak çok çalışmalar vardır.